

2002. 4. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány
és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS *(főszerkesztő)*
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
TARDOS RÓBERT
VASS LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

e-mail: terestyeni@izabell.elte.hu

Tördelés és sokszorosítás BIP

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

Vida Anikó: NEMZETKONCEPCIÓK ÉS STÁTUSZTÖRVÉNY. A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN ÉLŐ MAGYAROKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT PARLAMENTI VITÁJÁNAK ELEMZÉSE	3
--	---

ÚJ TECHNIKÁK

Tölgyesi János: INTERNET ÉS MOBILITÁS: NÉHÁNY KONCEPCIÓ	33
---	----

MŰHELY

Faragó Péter: A TUDÁSTÁRSADALOM MÍTOSZA	49
---	----

KITEKINTÉS

Békési László: AZ OROSZ/SZOVJET KATONAI SZIMBÓLUMOK VÁLTOZÁSAI	67
---	----

TALLÓZÓ

EGY RÉGI TARTOZÁS (Demeter Tamás)	75
A KOGNITÍV EVOLÚCIÓ ELMÉLETE (Tófalvy Tamás)	79

A JEL-KÉP-nek ez a száma
a Budapesti Kommunikációs Főiskola (BKF Kommunikációs Rt.)
támogatásával jelent meg.

Vida Anikó

NEMZETKONCEPCIÓK ÉS STÁTUSZ-TÖRVÉNY. A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN ÉLŐ MAGYAROKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT PARLAMENTI VITÁJÁNAK ELEMZÉSE*

A nemzet fogalmának vizsgálata aláaknázott terület, ahol a kutatónak óvatosan kell előre haladnia és nem szabad forró fejűnek lennie.

(Löfgren 1988)

Vizsgálatomban abból az elméleti előfeltevésből indultam ki, hogy a státustörvény körüli vitában megjelenő vélemények különféle nemzetdefiníciókat implikálnak, így a vitából kirajzolódhat a nemzetté válás és a nemzetek két alaptípusának – politikai vagy államnemzet egyfelől, kultúrnemzet másfelől – ideáltipikus konstrukciója. A törvényjavaslat parlamenti vitájának elemzésével az alábbi kérdésekre kerestem választ.

- A vitában részt vevők milyen nemzeti identitás diskurzusokat használnak, a „magyarsághoz” tartozás kritériumainak meghatározásában – a nyelvi-etnikai elemek dominanciája mellett – milyen mértékben jelennek meg a politikai nemzetfelfogás ismérvei?
- A kulturális értelemben vett nemzetkoncepción belül felfedezhető-e a „közép- és kelet-európai politikai lelkiség” Bibó István által leírt jellegzetes vonásai, úgymint a közösségért való egzisztenciális félelem vagy a politikai jellem deformálódása?
- Az országgyűlési vita témacsoportok szerinti vizsgálata alátámasztja-e azokat a vélekedéseket, melyek szerint Magyarország politikai kultúrájában erős hagyományai vannak az érzelmi vagy „illúziópolitizálásnak” (Gerő András szóbeli közlése nyomán), ezzel együtt a pragmatikus politizálás elutasításának?

• Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Örkény Antalnak, akinek tanácsai nagy segítséget jelentettek a dolgozat elkészítésében. Az elméleti fejezetek megírásához komoly támogatást kaptam László Mónikától és Kántor Zoltántól. Dr. Grüber Károly a „státustörvény” előkészítése során használt jogi háttéranyagokat bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is szeretnék megköszönni.

A NEMZET FOGALMÁRÓL

Hogyan definiáljuk a nemzetet?

A legésszerűbb – és talán legegyszerűbb – definíció úgy szól, hogy „a nemzet azokból áll, akik egy adott nemzet tagjának tartják magukat, s akiknek közös a nemzeti identitásuk”. (Andorka 1997: 333) Ernest Renan – 19. századi író, orientalista, vallástörténész – kevésbé „földhözragadt” meghatározása szerint: „a nemzet: lélek, szellemi alapelv.” (Renan 1995: 185) Renan nemzetfelfogásában nem a nyelv, a faj, vagy a vallás a meghatározó, hanem a kollektív emlékezet (még pontosabban a felejtés), valamint az együttélés tudatos válassztása, a „mindennapos népszavazás”.

A történeti megközelítés a nemzet fogalmát a francia forradalom koncepciójából eredezteti, mely szerint „a nemzet a politikai cselekvéshez és szuverenitáshoz jutott ember”. (Szűcs 1974: 24) Miroslav Hroch a nemzetépítés folyamatának tipologizálása során ugyancsak a nemzet történelmi kategóriaként való értelmezéséből indul ki, ám egy igen pontos és jól használható szociológiai munkadefinícióra tesz javaslatot: a nemzetet „olyan széles társadalmi csoportként határozzuk meg, mely egyrészt több objektív kapcsolat (gazdasági, politikai, nyelvi, kulturális, vallási, földrajzi, történelmi) kombinációja, másrészt a kollektív tudatban történő szubjektív reflexió által integrált”. (Hroch 2000: 4)

A társadalmi nagycsoportok szociálpszichológiai funkciói felől közelítve, Csepeli György a nemzet jelentőségét abban látja, hogy „egyrészt lehetővé teszi más csoport-hovatartozások vállalását, másrészt kitüntetett módon választóvonalat húz egyébként kategoriálisan azonos csoportok (...) tagjai közé”. (Csepeli 1992: 34)

Az egyik legtöbbször hivatkozott nemzetmeghatározás Benedict Anderson nevéhez fűződik, aki szerint a nemzet „elképzelt politikai közösség, hiszen csak képzeljük, hogy természetéből adódóan körülhatárolható, illetőleg szuverén egység”. (Anderson 1989: 4) Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy az „elképzelt” nem egyenlő a kitalálással, hamissággal. „Azért elképzelt, mert még a legkisebb közösség tagjai sem ismerhetik meg soha azokat, akik őket a közösségben követni fogják. Nem találkoznak velük, nem hallanak róluk, mégis mindenkiben él a közösség képze.” (Anderson 1989: 4)

Végezetül egy olyan megközelítést szeretnék bemutatni, amely kihívást jelent a különböző társadalmi csoportokat – így a nemzetet is – valóságként tételezők számára. Rogers Brubaker szerint az utóbbi évtized(ek) társadalomtudományi fejleményei – legfőképpen a posztmodern narratívák népszerűsége – kérdésessé teszik a nemzetek valódi, tartalmas entitásokként való kezelését. Számára a nemzet „nem egyértelmű társadalmi tény, hanem politikai igénybejelentés, amit kétségbe lehet vonni, és gyakran kétségbe is vonnak”. (Brubaker 1996: 28)

A nemzeti hovatartozás érzelmi és tartalmi összetevői

A nemzeti identitás szociálpszichológiai megközelítése a nemzeti hovatartozást az ember társadalmi identitásának részelemeként definiálja, melynek az a funkciója, hogy „az egyén ezáltal a közvetlen személyes tapasztalat világán túlmenően az emberek nagy csoportjai között képes legyen elhelyezni önmagát az ismerőség és az idegenség dimenziója men-

tén”. (Csepeli 1984: 38) Csepeli György a nemzeti identitás konstrukcióját vizsgálva, különbséget tesz a természetes és a tudatos nemzeti identitás között. A spontán vagy természetes nemzeti identitáshoz tartozónak tekinti – az előzőekben már említett nemzeti önbesorolás mellett – a nemzeti büszkeséget, a nemzeti szimbólumokra adott szelektív reakciót, valamint a nemzeti rítusokban való részvételre képesítő forgatókönyvek ismeretét. A nemzeti hovatarozással kapcsolatos tudás társadalmi eloszlását egy piramidális modellben ábrázolva, „a piramis talapzatán a nemzeti társadalom szinte minden tagjában megtalálható természetes identitást találjuk”. (Csepeli 1992: 123)

Ernest Renan nemzetfelfogásában is elkülönül egymástól a nemzethez tartozás és a nemzeti összetartozás érzése. Ádám Péter mutat rá a renani nemzetkoncepciónak arra a látszólagos paradoxonára, hogy a két elem – a tudatos választás mozzanata és a múlt közös birtoklása – nem azonos minőségű (az egyik akaratos, a másik nem), így ellentmondásban vannak egymással. Az ellentmondás azért csak látszólagos, mert „ennek a két nemzetalkotó tényezőnek korántsem ugyanaz a szerepe: a nemzethez tartozás többnyire nem is tudatos, csak akkor fogalmazódik meg aktívan, amikor megkérdőjelezzük a nemzet határait. (...) Amikor azonban a nemzet kohéziójáról, vagyis a nemzeti összetartozás érzéséről van szó, Renan inkább a meghatározás másik elemét, a múltat, illetve a hagyománynak (...) a jelentőségét hangsúlyozza.” (Ádám 1998: 39)

John Plamenatz angol politikafilozófus értelmezésében a nemzeti identitás és a kulturális identitás egymással felcserélhető fogalmak, „mert ami az egyik népet a többitől megkülönbözteti, az az ő szemükben nem más, mint a csakis rájuk jellemző (...) gondolkodás-, érzés- és viselkedésmód”. (Plamenatz 1995: 53) A kulturális meghatározottságból adódóan a nacionalizmust is egy adott nép nemzeti vagy kulturális identitásának megőrzésére, illetve erősítésére irányuló vágyként definiálja. Az így felfogott nacionalizmust megkülönbözteti a patriotizmustól, illetve a nemzettudattól. A patriotizmust a közösség iránt érzett odaadással, a nép iránti hűséggel azonosítja, a nemzettudatot pedig a nemzeti büszkeséggel és némi túlzással – az etnocentrizmussal hozza összefüggésbe. (Plamenatz 1995)

Orvar Löfgren újszintén a nemzeti érzés, a nemzeti öntudat kulturális szervezési és szerveződési formáit hangsúlyozza, így a nemzeti identitás fogalmát a nemzeti kultúrával kapcsolja össze. „A nemzeti identitás kontrasztív és elsősorban a más identitásokkal való összetetés során alakul ki. (...) Az identifikációt egy sor kulturális »eredményjelző« könnyíti meg. (...) Ennek a kulturális közösségnek a tartalma lehet kicsi vagy nagy és részben ködközösségek – kulturális beavatottság – és egy tudásközösség alkotják.” (Löfgren 1988: 173)

A nemzeti identitás mint sajátos kulturális identitás tételéből kiindulva, Stuart Hall is a nemzeti kultúrák szerepét hangsúlyozza, amelyek „úgy alkotják meg az identitásokat, hogy »a nemzet« fogalmát jelentésekkel töltik fel”, így „a nemzeti identitások az egyes helyekhez, eseményekhez, szimbólumokhoz, történetekhez való kötődést reprezentálják. (Hall 1997: 69, 78)

A nemzeti identitással kapcsolatos elméleti áttekintést egy meglehetősen szokatlan, konfliktuselvű, szociológiai definícióval szeretném zárni. Monroe E. Price, New York-i médiajogász a funkció oldaláról közelíti a fogalomhoz: „»nemzeti identitásnak« minősül a nyelvhasználatok, mítoszok, történetek és hitek minden olyan halmaza, amelyet vagy az uralkodó csoport hatalomgyakorlásának igazolása végett, vagy éppen az ezeket felváltani szándékozók igazolása érdekében, esetleg a hatalom átadása okán terjesztenek.” (Price 1998: 36)

A politikai és a kulturális nemzet ideáltípusainak összehasonlítása

Csepeli György szerint az európai nemzetté válás két típusa aszerint különböztethető meg, hogy az etnikai csoport-hovatartozás miként transzformálódott nemzeti csoport-hovatartozássá. „Az államnemzeti típusban a nemzeti tagság egyértelmű és kizárólagos kritériuma az állampolgárság (...), míg a kulturálisan meghatározott nemzeti csoport tagsága normatív szempontokkal telítődik.” (Csepeli 1992: 18, 22)

Lázár Guy egyben a kétféle nemzetgenezist is magában foglaló meghatározása szerint „a politikai nemzet azon az aktuális-empirikus konszenzuson alapul, amelyet a demokratikus intézményrendszer hoz létre a nemzetállam polgárai között, (...) a nyelvi-etnikai nemzet pedig azon a mitikus-ideologikus azonosságtudaton, amelyet a nemzetállam megteremtéséért fellépő kulturális-politikai elitek alakítottak ki benne”. (Lázár 1996: 20)

Rousseau kétféle nemzetfogalmát Ludassy Mária a csatlakozás szabadsága köré szerveződő logikai rendbe illesztve mutatja be. Így az „államnemzeti” koncepció „egy teljesen tudatosan-akaratlagosan választott társulás” fogalmát rejti magában, „melynek moralitását a csatlakozás szabadsága alkotja”, ezzel szemben áll „egy organikus közösség ideája, melynek fejlődése nem ismer tudatosságot, (...) s amelynek tagjai szentségtörésnek tekintik magát a gondolatot is, hogy a közösségi hagyományok elfogadása szabad választás tárgya lehet.” (Ludassy 1998: 3)

Miroslav Hroch a modern nemzetet létrehozó folyamatok tipologizálása során arra a megállapításra jut, hogy az európai nemzetépítés középkorban kezdődő szakasza kétféle eredményhez vezetett, ami ellentétes kiindulópontokat teremtett a második szakasz – a kapitalista gazdaság és a civil társadalom felé történő átmenet – számára. „Nyugat-Európa nagy részén (...) a kora újkori állam egy etnikus kultúra dominanciája alatt fejlődött ki. (...) Másfelől, Közép- és Kelet-Európa nagy részén egy »külső eredetű« (...) uralkodó osztály dominált olyan etnikai csoportok fölött, melyek összefüggő területen éltek, de nem rendelkeztek »saját« nemességgel, politikai egységgel vagy folytonos irodalmi hagyománnyal.” (Hroch 2000: 5)

John Plamenatz a nyugati és keleti nacionalizmus kialakulását elsősorban a modernizációt kísérő kulturális változásokkal hozza összefüggésbe. A nyugati nacionalizmus jelensége „azokra a népekre korlátozódik, amelyek a közöttük feszülő rivalizációs és kulturális különbségek ellenére már egyfajta nemzetközösséghez tartoznak”, míg „a nacionalizmus keleti típusa egyszerre modellkövető és versenyelvű”. (Plamenatz 1995: 56, 57, 63) Plamenatz tipológiája egyáltalán nem nevezhető értéksemlegesnek, hiszen felfogásában a keleti modell zavaros, ellentmondásos, ezzel szemben a nyugati nacionalizmus és a liberalizmus között nem lát logikai ellentétet.

Bibó István a modern demokratikus nacionalizmus megjelenését – melynek „kiindulópontja egy állami keret, melyet a nép a demokratizált nemzeti tömegérzelmek erejével birtokba akar venni” – a nyugat- és észak-európai társadalmi és politikai fejlődés következményének tartja. (Bibó 1986: 195) Ezzel szemben a nyelvi nacionalizmust speciális közép- és kelet-európai jelenségként értelmezi, melynek oka, hogy az itt élő nemzetek számára hiányzott az, ami a nyugatiaknak kézzelfogható realitás volt: a saját nemzeti és állami keret realitása. Így „Közép- és Kelet-Európa különleges viszonyai között a nyelvi összetartozás politikai és történelmi tényezővé vált”. (Bibó 1986: 196, 197) Mindazonáltal a nyelvi nacionalizmus és a modern nacionalizmus ideáltípusai sem értékmentesek, hiszen az utóbbit Bibó egyértelműen demokratikusnak és a politikai tudat zavaraitól vagy kóros deformáció-

ítól mentesnek találta, míg a nyelvi nacionalizmust – egyebek mellett – a politikai hisztéria, a közösségért való egzisztenciális félelem és a politikai jellem deformálódása jellemzi. (Bibó 1986)

Szűcs Jenő a modern nemzeti fejlődés és a nacionalizmus történeti típusainak megkülönböztetésekor az állam nemzetiségformáló szerepéből indul ki. Míg Nyugat- és Észak-Európában „a 13. századtól egyre erősödő állam a tartományi nemzetiségeket századok során »államnemzetiséggé« kovácsolja össze (...), hogy belőle a polgári politikai nemzet bontakozzék ki (...), addig a Rajnától keletre az állam »nemzetiségformáló« szerepe kimaradt. (...) Az utóbbi keretek közt a 19–20. századi nemzeti mozgalmak általában a nyelv kritériumában jelölték meg a nemzet lényegét, melyhez szervesen hozzátartozik az e nyelven átörökített történeti és kulturális tradíció, míg Nyugaton a nyelv másodlagos, sőt olykor nem is kritériuma az államnemzethez tartozásnak.” (Szűcs 1974: 29, 30) Szűcs Jenő fontosnak tartja megjegyezni, hogy a kétféle nemzetkonstrukció nem írható le a „haladó-retrográd” értékkategóriákkal, hiszen „az államnemzet ideológiája lehet velejéig konzervatív (...), a nyelv- és kultúrnemzeti viszont lehet egyértelműen haladó”. (Szűcs 1974: 30)

A nemzetfejlődési típusok dichotómiákra alapozott ideáltípusainak bemutatását lezárandó, egy olyan vélemény következik, amely szerint indokolatlan – sőt káros – a nyugat-, illetve kelet-európai nemzetkonstrukció különbségeinek túlhangsúlyozása. Brubaker a nacionalizmussal kapcsolatos „neoprimitív mítoszok” közé sorolja a Kelet-Európát lőporos hordóként beállító tévképzetet, amely „Nyugat- és Kelet-Európa túlzó, már-már karikatúra-szerű szembeállításával jár együtt, s amelyet olyan ellentétpárookra alapoznak, mint az értelem és a szenvedély, az univerzalizmus és a partikularizmus, (...) a modern tolerancia és az ősi gyűlölködés, a honpolgári hazafiság és az etnikai nacionalizmus”. (Brubaker 1996: 29, 30)

Kulturális nemzetfenntartás vagy politikai nemzetegyesítés

Az elméleti áttekintés zárásaként, a kedvezménytörvény tervezetének bemutatása előtt még szeretnék kitérni arra a politikafilozófiai dilemmára, amely a törvény preambulumban megfogalmazott nemzetegyesítési szándékra vonatkozik, nevezetesen arra, hogy a törvényalkotók milyen formában képzelték el „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozását”-t. Kis János – az *Élet és Irodalom* státustörvénnyel kapcsolatos vitájához írott cikkében – az „egységes magyar nemzet” definíciójának tisztázatlanságából eredő értelmezési különbségeket mutatja be, azt illusztrálva, hogy a kulturális, illetve a politikai nemzetfelfogás merőben másként határozza meg a törvény célját, és más típusú érvekkel biztosítható a nemzetegyesítési célok társadalmi elfogadtatása. (Kis 2002)

Kis János véleménye szerint az „egységes magyar nemzet” kifejezésnek kétféle olvasata is lehetséges. A kultúrnemzeti alapon történő meghatározás „azoknak az összességét jelöli, akik a magyar nyelvet tekintik a saját nyelvüknek, a magyar kultúrát a saját kultúrájuknak, s akik ezen az alapon magyarként határozzák meg önmagukat és egymást. (...) Az »egységes magyar nemzet« politikai értelmezése közjogi kapcsolatot feltételez a térségben élő magyarok és a magyar területi állam között.” (Kis 2002)

A kulturális ismérvekkel meghatározott nemzetfogalomhoz rendelhető cél „abban áll, hogy a törvény fékezze a kifelé irányuló asszimilációt és erősítse meg az egész – nyelvi és kulturális szempontból összetartozó – magyar népességre irányuló lojalitást”. A politikai értelmezésben a feladatot a magyar nemzet politikai széttagoltsága adja. „Még hozzá nem

közvetve, nem a kisebbségi helyzet hátrányain keresztül, hanem közvetlenül, azért, mert nemzet és állama úgymond elválaszthatatlanok.” (Kis 2002)

Kis János szerint a törvénytervezet társadalmi legitimitációját biztosítani hivatott igazolás csak a kulturális nemzetfenntartás célja esetében állja meg a helyét, ugyanis ez a cél „lefordítható az egyének érdekeinek nyelvére; úgy is értelmezhető, mint a kisebbségi helyzetű egyének javát szolgáló eszköz”. A politikai nemzetegyesítés programja azonban többet feltételez, mint a kulturális nemzet megőrzése: kérdéssé teszi a szomszédos államok szuverenitását. „A magyar állam nem teremthet a szomszédos országokban élő, s ott állampolgársággal rendelkező emberekkel közjogi kapcsolatot államuk előzetes jóváhagyása nélkül. Ha ezt mégis megteszi, akkor olyasvalamit cselekszik, amire nem a kedvezményezett emberek segítéséhez van szükség, hanem a saját pozíciójának megváltoztatásához.” (Kis 2002)

A SZOMSZÉDOS ÁLLAMOKBAN ÉLŐ MAGYAROKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT BEMUTATÁSA

A törvény előzményei

A törvény-előkészítői munka bemutatásának áttekintéséhez a Határon Túli Magyarok Hivatala honlapján közzétett információk, illetve dokumentumok voltak segítségemre. (<http://www.htmh.hu/dokumentumok/torveny.htm>) A törvény közvetlen előzményei a MÁÉRT (Magyar Állandó Értekezlet) – mint politikai konzultációs fórum – 1999. februári létrehozásának kezdeményezéséig nyúlnak vissza, mely javaslatot az Országgyűlés egyhangúlag elfogadta. A MÁÉRT munkájában valamennyi magyarországi parlamenti párt, és minden, parlamenti képvisellel rendelkező határon túli magyar érdek-képviselői szervezetnek a tagjai, továbbá a magyar kormány képviselői is részt vesznek. A MÁÉRT 1999. novemberi ülésének zárónyilatkozatában fogalmazódott meg az az igény, hogy a kormány vizsgálja meg egy, a határon túli magyarok magyarországi státusára vonatkozó törvényi szabályozás lehetőségét.

A szakértői bizottságok 1999 novemberét követően többször megtárgyalták a jövőbeli törvény egyes területeinek szabályozására vonatkozó elképzeléseiket, majd az ezek alapján készült koncepciót a HTMH és a Külügyminisztérium alakította szövegtervezetté. Ezt a tervezetet tárgyalta meg a MÁÉRT decemberi ülésén, majd – az ott elhangzott módosító javaslatok beépítése után – megkezdődött a tervezet közigazgatási egyeztetése. Ezt követően került a törvénytervezet a kormány elé, amely azt elfogadta, és immár törvényjavaslatként továbbította az országgyűlési képviselőkhez.

A törvény céljai

A törvény preambuluma kimondja, hogy a rendelkezés egyebek mellett „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudata biztosítása végett” született. Az in-

doklás hivatkozik még az Alkotmány 6. § (3) bekezdésében foglalt kötelezettségre, amely szerint „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”.

A törvény hatálya

A törvény hatálya azokra a Horvátországban, Jugoszláviában, Romániában, Szlovéniában, Szlovákiában vagy Ukrajnában élő, nem magyar állampolgárságú, de magukat magyar nemzetiségűnek valló emberekre terjed ki, akik magyar állampolgárságukat nem önkéntes lemondással veszítették el; nem rendelkeznek állandó tartózkodási engedéllyel Magyarországon; és mindezekon túl – a törvény 20. §-ában meghatározott – magyar igazolvánnyal is rendelkeznek.

A törvény hatálya akkor is kiterjed az ilyen emberek házastársára és közös háztartásukban nevelt kiskorú gyermekeikre, ha azok egyébként nem magyar nemzetiségűek. [I. fejezet, 1. § (1) és (2)]

Az igénybe vehető kedvezmények és támogatások

A törvény hatálya alá esőket a művelődés, a kultúra és a tudomány területén Magyarországon, a magyar állampolgárokéval azonos jogok illetik meg, amelyek – egyebek mellett – magukban foglalják a közművelődési intézmények használatát, a kulturális javakhoz, műemléki értékekhez, levéltári anyagokhoz való hozzáférést, valamint bármely állami fenntartású könyvtár alapszolgáltatásainak ingyenes igénybevételét. [II. fejezet, 4. § (1) és (2)]

A törvény hatálya alá tartozó és a Magyar Köztársaság területén munkát végző személyek (az egészség- és nyugdíjbiztosítási járulék levonása után) a vonatkozó jogszabályban meghatározott körű egészségügyi és nyugalmtartásra szereznek jogosultságot. [II. fejezet, 8. § (1), (2), (3)]

A kedvezménytörvény 6 év feletti és 65 év alatti jogalanyai – évente négy alkalommal – 90%-os utazási kedvezményre, a gyermekek és nyugdíjasok korlátlan számú díjmentes utazásra jogosultak. [II. fejezet, 9. § (1), (2), (3)]

A törvény hatálya alá tartozó személyek a magyar állampolgárokéval megegyező feltételek mellett vehetnek részt az államilag finanszírozott felső- és posztgraduális oktatásban; a diákkedvezmények a magyar diákigazolvány alapján igénybe vehetőkkel azonosak. A határon túli magyar nyelven oktató pedagógus magyarországi továbbképzéseken vehet részt, melyhez utazási és egyéb költségtérítési támogatás is járul. A Magyar Köztársaság támogatja az akkreditált magyar felsőoktatási intézmények tagozatának szomszédos államokba történő kihelyezését, valamint az adott államban akkreditációt vállaló, magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények létesítését. Az a határon túli magyar szülő, aki legalább két kiskorú gyermekét magyar nyelvű oktatásban részesíti, nevelési-oktatási támogatásban részesülhet. (II. fejezet, 10. §, 11. §, 12. §, 14. § és 15. §)

A kedvezmények igénybevételére jogosult személyek, a munkaerő-piaci helyzet vizsgálata nélkül, naptári évenként összesen három hónap időtartamra foglalkoztathatók a Magyar Köztársaság területén. Külön jogszabály hosszabb időtartamra szóló engedély kiadását is lehetővé teszi. Ezen túl az érintettek kérelmezhetik a munkavállalással kapcsolatos eljárási és dologi kiadások költségeinek megtérítését. (II. fejezet, 16. § és 17. §)

A Magyar Köztársaság támogatja a határon túli magyar nemzeti közösségek céljait elősegítő, valamely szomszédos állam területén működő, nyereségérdekelt gazdálkodó szervezetek létrehozását, illetve működését. A nem nyereségérdekelt szervezetek a magyar nemzeti hagyományok, illetve más, a nemzeti azonosságtudat megőrzése szempontjából hasznos művelődési, kulturális és tudományos tevékenységükhöz kérhetnek támogatást. (II. fejezet, 5. § és 19. §)

Magyarigazolvány

Az igazolvány olyan közokirat, amely a törvényben meghatározott kedvezmények igénybevételeire, illetve a támogatások iránti kérelem előterjesztésére jogosít. Az elbíráló hatóság (a kormány által kijelölt központi közigazgatási szerv) a magyar igazolványt akkor állítja ki, ha a kérelmező személy olyan ajánlással rendelkezik, amelyet a határon túli magyar közösségek képviselőiben eljáró – a Magyar Köztársaság Kormánya által ajánló szervezetként elfogadott – szervezet állított ki. (III. fejezet, 20. §, 21. § és 22. §)

A törvénytervezethez fűzött indoklás szerint az ajánlás tanúsítja a kérelmező magyar nemzetiséghez tartozását, ám a javaslat nem ad zárt definíciót arról, hogy ki tekintendő magyar nemzetiségű személynek. Ennek értelmében az ajánlást kibocsátó szervezet határozza meg azt a szempontrendszert, amelynek alapján dönt a javaslat kiadásáról.

A külföldön élő nemzeti kisebbségek segítségét célzó közép- és kelet-európai törvények bemutatása

A törvénytervezet parlamenti vitájában, a törvény szükségességét alátámasztó felszólalásokban többször elhangzik az az érvelés, miszerint Európa számos országa segíti a más államok területén élő nemzetársait. A képviselők arra hivatkoznak, hogy bár a környező országok ilyen jellegű jogszabályai különböznek a magyar tervezettől, mégis számos hasonló elemet és jogelvet tartalmaznak, így az etnikai alapon nyújtott kedvezmények és támogatások nem minősíthetők diszkriminatívnak. A hasonlóságok és a különbségek feltárásához a tervezetet érdemes összehasonlítani néhány kelet-közép-európai állam saját határon túli nemzetiségeivel foglalkozó törvényével.

SZLOVÁKIA

Az 1997. július 5-én életbe lépett, 70. számú törvény a Szlovák Köztársaság területén szabályozza a külhoni szlovákok jogállását, jogait és kötelezettségeit. Nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely a külhoni szlovákokat a Szlovák Köztársaság határain kívül támogatná. A törvény 2. paragrafusa szerint „külhoni szlováknak nyilvánítandó az a személy, aki nem a Szlovák Köztársaság állampolgára, de szlovák nemzetiségű, vagy kulturális-nyelvi alapon szlovák etnikai csoporthoz tartozik. A szlovák etnikumhoz való tartozás ezen törvény alapján azt jelenti, hogy valaki kérelmezte a »külföldi szlovák« státusát, vagy valaki a hozzátartozói közül a harmadik nemzedéki bezárólag szlovák nemzetiségű volt.”

A szlovák származás igazolását széles körben teszi lehetővé a törvény: igazolható az ezt megerősítő okmánnyal (születési anyakönyvi kivonat, keresztlevél, állandó lakhelyet igazoló okmány, állampolgárságot igazoló okmány), ennek hiányában a lakhelyén működő etnikai szervezet írásbeli nyilatkozata alapján, ennek hiányában két, a kérelmezővel azonos államban élő külhoni szlovák írásbeli nyilatkozata alapján. A külföldi szlovákság elismeréséről szóló igazolvány kiadhatóságáról a Külügyminisztérium dönt.

ROMÁNIA

Románia parlamentje 1998. július 7-én fogadta el a „támogatás nyújtásáról a nagyvilág román közösségeinek” címet viselő törvényt, mely a szlovák tervezetnél jóval szerényebb célokat fogalmaz meg. „Nem hoz létre »nemzettsági igazolványt« és nem szabályozza a külhoni románok anyaországbeli státuszát.” (Grüber 2001: 61)

Az 1. szakasz azt bizonyítja, hogy a törvény nemcsak saját területén, hanem más államokban is nyújt kedvezményeket: „a más államok területén élő román közösségek támogatását célzó akciók finanszírozásának biztosítása céljából létrejön a miniszterelnök rendelkezésére álló alap”. Az így létrehozott költségvetési forrásokat a román származású személyek nyelvi és kulturális önazonosságának megtartását célzó tevékenységekre fordítják (román tannyelvű oktatás támogatását célzó akciók, kulturális és művészeti akciók, ifjúsági akciók, egyéni segélyezés rendkívüli egészségügyi helyzetekben).

LENGYELORSZÁG

A Lengyel Köztársaság Szenátusa 1999. május 22-én hozott határozatot „a képviselőház (Sejm) elé terjesztendő Lengyel Igazolvány, a lengyel nemzethez való tartozás, a lengyel nemzetiség, illetve a lengyel származás megállapításának módjáról szóló törvényjavaslat tárgyában.” (A *Népszabadság* tudósítása szerint a varsói parlament 2001. júniusi ülésén levette napirendjéről a törvényt. Lásd Zsebesi Zsolt 2001.)

A törvénytervezet meghatározza a lengyel igazolvánnyal rendelkező személyek státuszát a Lengyel Köztársaság területén való tartózkodásuk alatt, és szabályozza a lengyel állam viszonyát saját egykori állampolgáraihoz. Lengyel igazolványt azok a lengyel nemzetiségű vagy lengyel származású személyek kaphatnak, akiknek állandó lakhelye a Lengyel Köztársaság határain kívül van, és:

- akik a második világháború után az ország határain kívülre kerültek, és megfosztották őket állampolgárságuktól,
- akik a Lengyel Köztársaság állampolgárai voltak, de onnan politikai, nemzetiségi, vallási üldöztetés vagy gazdasági okok miatt emigráltak,
- akik soha nem rendelkeztek lengyel állampolgársággal, de bizonyítják, hogy származásukkal, tevékenységükkel, a lengyel nyelv folyékony használatával és utódaik nevelésével nyilvánvaló módon kifejezték a lengyel nemzetiséghez való kötődésüket.

Az igazolvánnyal rendelkező személyek jogosultságot szereznének a nemzetiségi vízum megszerzésére, a Lengyel Köztársaság területén való tartózkodásra (időbeli korlátozás nélkül); az igazolvány lehetővé tenné a lengyel határ többszöri átlépését anélkül, hogy annak anyagi forrásait igazolni kellene. A tervezet 9. paragrafusa szerint a kérelme-

zők bármilyen igazolási eszközzel bizonyíthatják lengyel nemzetiségüket vagy származásukat (különösen születési anyakönyvvel, keresztlevéllal, iskolai bizonyítvánnyal, múltbeli lengyel állampolgárságot igazoló okirattal, sőt a lengyel katonai egységekben tett katonai szolgálatot vagy lengyel származás miatt történt bebörtönzést vagy deportálást igazoló okirattal is).

A lengyel nemzettel való kapcsolat igazolására is tág keretet enged a tervezet: igazolható lengyel szervezeti tagsággal, kiderülhet az illető magatartásából, nyelvéből, a lengyel szokások családon belüli ápolásából is. A törvénytervezet 11. paragrafusa azonban itt is – a szlovák törvényhez hasonlóan – kiszélesíti a jogalanyok körét, hiszen a lengyel nyelv ismerete és a lengyelség vállalása már önmagában, bármiféle dokumentum hiányában is elegendő a jogalanyisághoz.

SZLOVÉNIA

A „szomszédos országokban élő őshonos szlovén kisebbségek helyzetéről, valamint a Szlovén Köztársaság országos és egyéb tényezői ezzel kapcsolatos feladatairól” szóló, 1996. június 27-én elfogadott országgyűlési határozat területi hatálya azokra az országokra terjed ki, amelyekben az őshonos szlovén kisebbségek élnek, és ily módon a Szlovén Köztársasággal közös szlovén kulturális térséget alkotnak.

A határozat a szomszédos országokban élő őshonos szlovén kisebbségeknek az állampolgárságuk szerinti ország területén biztosít támogatásokat, és nem rendszeresít külön igazolványt a külföldi szlovének anyaországbeli státuszára vonatkozóan. Miután a törvény nem tartalmaz személyre szóló kedvezményeket, így azt sem határozza meg, hogy ki – és milyen ismervek alapján – tekinthető a szlovén kisebbséghez tartozónak.

BULGÁRIA

A Bolgár Köztársaság határain túl élő bolgárokról szóló 30/2000. sz. törvény hatálya minden olyan államra kiterjed, ahol bolgár nemzetiségűek élnek. A törvény személyi hatálya arra a személyre terjed ki, akinek felmenő ágon legalább egy bolgár származású rokona van; bolgár nemzettudattal rendelkezik, és más állam területén él. A bolgár származás bizonyítása történhet a bolgár vagy más állam szervei által; külföldön működő legitim bolgár szervezetek révén; vagy a Bolgár Pravoszláv Egyház útján.

A törvény hatálya alá tartozó személyek a Bolgár Köztársaság területén az alábbi kedvezményekre jogosultak: könnyített eljárás révén kaphatnak munkavállalási engedélyt, gazdasági tevékenységet folytathatnak, visszaszerezhetik korábban államosított vagyontárgyaikat, joguk van ingyenes alap-, közép- és felsőfokú iskolai végzettséget szerezni.

Hasonlóságok – különbségek

Miután a magyar javaslat – jogelméleti és jogtechnikai szempontból – legvitatottabb kérdései a törvény személyi és területi hatályával, valamint a magyarigazolvány kiadásával (kiadhatóságával) kapcsolatban merültek fel, így a határon túli nemzetrészek megsegítését

célzó közép- és kelet-európai jogszabályok áttekintő összegzésekor is ezen kategóriák mentén hasonlítom össze a törvényeket. (1. táblázat)

1. táblázat

Nemzeti-etnikai alapú preferenciák a környező országok joggyakorlatában

A TÖRVÉNY KIBOCSÁTÓJA	SZEMÉLYI HATÁLY	TERÜLETI HATÁLY	STÁTUS-IGAZOLVÁNY	A SZÁRMAZÁS IGAZOLÁSA
Szlovákia	szlovák nemzetiségű, vagy etnikailag szlovák eredetű, de nem szlovák állampolgárok	Szlovákia területén nyújt kedvezményeket	van („külföldi szlovák igazolvány”)	hivatalos okmánnyal, vagy a kérelmező lakóhelyén működő etnikai szervezet igazolásával
Románia	Románián kívüli területek román közönségei	más államokban is nyújt kedvezményeket	nincs	nem szükséges
Lengyelország	politikai, vallási okok miatt emigráltak vagy bizonyítják kötődésüket a nemzethez	csak a Lengyel Köztársaság határain belül	van (lengyel igazolvány)	bármilyen igazolási eszközzel (születési anyakönyvi kivonat, keresztlevíl stb.)
Szlovénia	szomszédos államokban élő őshonos szlovén kisebbségek	az állampolgárság szerinti ország területén	nincs	nem szükséges
Bulgária	legalább egy bolgár felmenővel vagy bolgár öntudattal rendelkező, más állam területén élők	minden olyan államra kiterjed, ahol bolgár nemzetiségűek élnek	nincs	állami szervek vagy külföldi bolgár szervezetek révén, Pravosláv Egyház
Magyarország	Horvátország, Jugoszlávia, Románia, Szlovénia, Szlovákia és Ukrajna területén élő magyar nemzeti-ségűek	más államok területén is nyújt kedvezményeket	van (magyar igazolvány)	a magyar nemzeti közösség képviselőiben eljáró, határon túli szervezet ajánlásával

Az adott állam határain kívül élő nemzeti kisebbségek, illetve diaszpórák támogatására született törvények a magyar tervezethez hasonló módon szabályozzák a kedvezményekre, illetve támogatásokra jogosultak körét. Lényeges különbség viszont, hogy a fent bemutatott jogszabályok – Szlovénia kivételével – nem tesznek különbséget a szomszédos államokban élő és a világban szétszórta fellelhető „nemzettársaik” között. A magyar törvényhez hasonlóan a bolgár, a szlovén és a román törvény is úgy rendelkezik, hogy nemcsak a saját országhatárain belül, hanem más államok területén is nyújt kedvezményeket.

Magyarországon kívül még két ország – Szlovákia és Lengyelország – hoz létre olyan igazolványt, amely tanúsítja, illetve elismeri a kérelmező státusát az anyaországban. Az

Európa Tanács Velencei Bizottságának állásfoglalása szerint a „státusigazolvány” „nem lehet személyazonosító irat, és nem fejezhet ki politikai kapcsolatot birtokosa és a kibocsátó állam között egyedüli funkciója az lehet, hogy igazolja: felmutatója jogosult egy adott kedvezményre”. (Nagy 2002)

A kedvezmények, illetve támogatások igénybevételéhez szükséges nemzetiségi hovatartozás bizonyítása sokféleképpen történhet: ahol nem állítanak ki „nemzettségi igazolványt”, ott a származás igazolásának nincs különösebb jelentősége. A többi országban vagy a kisebbség államában bejegyzett szervezet ajánlása, vagy valamilyen hivatalos dokumentum szükséges az adott nemzettel való kapcsolat igazolására. A velencei bizottság jelentése szerint nem egyeztetendő össze a területi állam szuverenitásának elvével, ha a kisebbség államában bejegyzett, nem kormányzati szervezet az anyaállam javára állami, közigazgatási funkciókat lát el. (Nagy 2002)

Összességében megállapítható, hogy sem a határon túl élő kisebbségek számára biztosított belföldi kedvezmények rendszere, sem az identitás jogi formát öltő elismerése nem szokatlan a közép- és kelet-európai jogi gyakorlatban.

A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁG PROBLÉMÁINAK MEGJELENÉSE A POLITIKAI DISKURZUSBAN

A határon túli magyarság problémáinak közéleti-politikai tematizálódását elsőként Szabó Miklós „Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében” című munkája alapján tekintem át. 1945-ben a feldolgozásra váró nemzeti problémák legfontosabbjai közé tartozott a Trianonban elcsatolt, határon túli területekre került magyar kisebbségek helyzetének megítélése és egyidejűleg a szomszéd népekkel való viszony értelmezése. A területi revízió lehetősége nyilvánvalóan végérvényesen elenyészett, s ennek tudomásulvétele részévé vált a nemzeti tudatnak. Az 1948–53 közötti időszakban a határon túli magyarság problémája a hivatalos sajtóban és propagandában nem jelenik meg külön témaként, a széles közvéleményt a politikai élet sokkal közvetlenebb eseményei foglalkoztatták. A hetvenes évek nemzettudat-megújulása leginkább a kisebbségi magyarok helyzetének újraértelmezésében érhető tetten. Ez a probléma – 1945 óta – most került először a nemzeti problematika középpontjába. A társadalom olyan módon tételezi magát autonóm kulturális közösséggé, hogy nemzet voltában hozzászámítja magához a határon túli magyarságot. A nemzeti problémákkal szembeni közömbösség urbánus magatartásként jelenik meg, s vele szemben az új nemzeti öntudat népiességgént. A népi-nemzeti és urbánus értékrend tehát „feltámad poraiból”, és új tartalommal telítődik. (Szabó 1999)

Ugyanakkor – a Kádár-rendszer korlátozott nyilvánosságában – a nemzet téma továbbra is tabu volt, a nemzeti sorskérdéseket csak rejtettebb, kevésbé explicit konstrukciókban lehetett megjeleníteni. „A széles nyilvánosságban, az irodalmi-értelmiségi (...) nyilvános beszédben a nemzeti sorskérdésekhez való utat a népesedéstéma jelentette. (...) A népesedéstémát úgy konstruálták meg, hogy a nemzet lélekszáma, a megmaradás kérdése legyen a középpontban, de ez egyértelműen a születések számával kapcsolódott össze, nem pedig a (...) halálozási arányszámokkal.” (Heller–Rényi 1995)

Lázár Guy szerint a rendszerváltással megteremtődtek ugyan a nemzeti identitással összefüggő kérdések tisztázásának feltételei, ám a politikai-társadalom-lélektani feltételek sokat romlottak. E romlás legfőbb oka, hogy az első szabad választásokat olyan pártok nyerték meg, amelyek azzal akarták megalapozni legitimitásukat, hogy a nemzet kizárólagos képviselőinek tüntették föl magukat. A szerepükből adódóan normatívan meghatározták a magyarság, a nemzeti kultúra, a nemzeti sorskérdések mibenlétét, az így értelmezett nemzet szolgálatát pedig erkölcsi parancsként tüntették föl. (Lázár 1996)

A rendszerváltás utáni közbeszéd radikalizálódásának okát Heller Mária és Rényi Ágnes a magyar nyilvánosság szerkezetének átalakulásában látják. A pozíciók újraelosztásért folyó szimbolikus harcok egyik tétje éppen a különböző tőkék normatív erejének felmutatása, társadalmi értékelése, hierarchizálása. Így a nemzeti identitással foglalkozó viták sokkal inkább szóltak a nemzeti témának a nyilvánosságban való megjelenítéséről és birtokbavételéről, mint tartalmi kérdésekről. (Heller–Rényi 1995)

A határon túli magyarok különleges státusával kapcsolatos elvárásokat vizsgáló közvélemény-kutatás adatfelvételei is azt bizonyítják, hogy „a státustörvény kérdése a magyarországi közéletben elsősorban ideológiai és politikai töréspontok mentén tematizált kérdés-ként jelenik meg”. (Apró–Dobos 2000) Egyébiránt a Balázs Ferenc Intézet által végzett kutatás sem mentes az ideológiai elköteleződéstől, hiszen a bemutatott adatokkal „... a határon túli magyarság helyzetének szempontjából alapvető fontosságú »egyetemes magyar diskurzus« sztereotípiáktól való megszabadításának elősegítéséhez” kívánnak hozzájárulni. (Apró–Dobos 2000)

A TÖRVÉNYTERVEZET PARLAMENTI VITÁJA

A T/4070. számon előterjesztett, A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájának elemzéséhez az Országgyűlés 2001. április 19-ei és május 9-ei vitanapjáról, valamint a június 19-ei záróvitáról, illetve zárószavazásról készült jegyzőkönyveket használok fel. A politikai metaforák, szimbólumok és ideológiai konstrukciók használatán alapuló spekulatív¹ elemzés során két vezérelv szerint rendeztem a szövegeket. Az elemzés első részében témacsoportok szerint mutatom be az országgyűlési vitában részt vevők által használt kijelentéseket, azt vizsgálva, hogy az egyes szereplők milyen arányban és módon használják a különböző témákat.

Mivel a dolgozat alapkérdése a nemzetiidentitás-konstrukciók, illetve a nemzetfelfogások különbségeinek feltárása volt, ezért az elemzés második részében a törvény alapkoncepcióját érintő felszólalások elemzésére helyezem a hangsúlyt, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a vitában részt vevők milyen nemzetiidentitás-diskurzusokat használnak, államnemzeti vagy inkább kultúrnemzeti ismérvek alapján határozzák-e meg a nemzetet. Továbbá, hogy a parlamenti pártok képviselői – legfőképpen a törvénytervezet előkészítői és benyújtói – mit értenek egységes magyar nemzetet, következőképpen mily módon – „a kulturális nemzet fenntartásával” vagy „politikai nemzetegyesítéssel” – kívánják biztosítani a határon túl élők „egységes magyar nemzethez való tartozását”-t.

A kedvezménytörvény körüli vitában megjelenő témák

A törvénytervezetet támogató politikai szereplők által használt kijelentések tartalmi-logikai hasonlósága, valamint az említések gyakorisága alapján, az alábbi témacsoportokat különböztettem meg: érzelmi és morális okok, asszimiláció- és migrációellenes érvek, közjogi státus, geopolitikai helyzet, alkotmányos kötelezettség, gazdaságpolitikai megfontolások, jogalkotási-jogtechnikai indokok.

Érzelmi és morális okok

A legtöbb hozzászóló érzelmi, illetve morális okokra hivatkozva foglalt állást a törvény szükségességével kapcsolatban. Így az összetartozást, felelősségérzetet és szolidaritást hangsúlyozó parlamenti megszólalások többségét az emelkedett, ünnepélyes, patetikus hangvétel jellemezte, sok esetben ezzel ellenpontozva a törvénnyel szemben felhozott „szikár”, technikai jellegű, kritikus észrevételeket: „*Éljünk ezzel a lehetőséggel, fogjuk meg egymás kezét, és érezzük át az egymással szembeni felelősséget.*”² A szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvényjavaslat támogatásának indokaként gyakran jelentek meg érzelmi argumentációk, melyben személyes kötődéseikre és élményeikre hivatkoztak a képviselők: „*...nagy-szüleim mindannyian a jelenlegi otthonunktól ezer kilométerre fekvő, csodálatos hangzású Istensegítsen és Józseffalván születtek, nőttek fel, s kötöttek házasságot.*”³ A morális érvekben eklektikusan keveredtek a világi és a vallási elemek a népmesék ősi bölcsességével: „*Az emberi természetbe mélyen bele van égetve az egymás iránti felelősség, a szeretet a keresztény kultúra lényege (...). Szülők, pedagógusok, lelkészek gyakran hangoztatják a gyerekeknek, hogy jobb adni, mint kapni. (...) Amit adunk, talán nem sok: talán nem több, mint az a fél pógácsa, amely a népmesék hősei osztanak meg a rászorulókkal. (...)*”⁴

Asszimiláció- és migrációellenes érvek

A törvénytervezetet benyújtók második leggyakrabban hivatkozott érve, hogy a támogatók segítséget nyújtanak (nyújthatnak) a kisebbségi sorban élő magyarság szülőföldjén való megmaradásához, nemzeti önazonosságának megtartásához, kultúrájának, anyanyelvének megőrzéséhez. Állításaik alátámasztásához a Balázs Ferenc Intézet határon túli magyarok körében végzett kutatási eredményeit használták fel, mely szerint a schengeni határok lezárulása esetén kivándorolni szándékozók aránya kétszerese azokénak, akik a különleges státus megszerzése esetén is a migrációt választanák.

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvénytervezet, előterjesztőinek eredeti szándéka szerint, a határon túli magyarság asszimilációját, valamint szülőföldjének elhagyását lenne hivatott megakadályozni: „*...Ez a törvény a Magyarországra való települést, az anyaországba való áramlást próbálja egy picit lassítani, megállítani vagy megfordítani...*”⁵

Közjogi státus

A határon túli magyarok speciális jogállásának fontosságát hangsúlyozó érvelések akár az érzelmi és morális témacsoporthoz is tartozhatnak, ám a magyar igazolványnak kitüntetett jelentőséget tulajdonító hozzászólások egy másfajta logikai rendszerbe illeszthető kon-

cepció megjelenéséről tanúskodnak. Nevezetesen arról, hogy „nem a kedvezmények tartalma, hanem célja a lényeg: a határon túli magyarok személyre szóló státusa a magyar jogrendben: a státus, amelynek alapján otthon lakva, itthon érezhetik magukat az anyaországban”⁶ Az anyaország és a kisebbségi magyarok között létrejövő új típusú közjogi kapcsolat „materializálódását”, az arcképes igazolványt még a tervezetet bírálók is „lélektani jelzésnek, gesztusnak tartják”.⁷ A törvény meghozatalának „önmagáért valósága” – függetlenül a kedvezmények, illetve támogatások tartalmától, lehetséges következményeitől – olyan érvrendszer, amellyel racionálisan nehéz vitatkozni: „Nos, önmagában a magyarigazolványnak nagyon nagy lelki jelentősége van. Természetesen nem attól lesz valaki magyar, hogy egy igazolványt kap, de sajnos ismerjük, hogy itt nálunk, Magyarországon hányan nevezik – intelligens emberek is – azt a romániai, ukrainai magyart, aki szebben beszél a nyelvet, jobban ismeri a történelmünket, többet tett a maga magyarságáért, mint mi, és így nevezik: a román, az ukrán. Ez az igazolvány legalább valami megerősítést ad nekik.”⁸

Geopolitikai helyzet

A vitában részt vevők ugyancsak gyakran hivatkozott érvelése szerint a törvény létrejöttét a magyar külpolitika három fő célkitűzésének megvalósulása magyarázza: „...létrejött és kiteljesedett az euro-atlanti politika, a regionális vagy szomszédpolitika, a magyarság- vagy nemzetpolitika közötti szerves egység.”⁹ Idetartoznak még azok a vélekedések is, amelyek a törvénytől remélik a közép-európai régió stabilitását: „Magyarországtól azt várja el a nemzetközi közösség, hogy hídfőállást képezzen a nyugati értékek és szabályok terjedése érdekében”,¹⁰ valamint a várható uniós csatlakozásunkkal kapcsolatos félelmek eloszlátását a határon túli magyarok körében: „Sokszor fogalmazódik meg manapság, hogy a jövőbeni uniós csatlakozás, keletre tolva a schengeni határokat, kettészakíthatja a hazai és a határon túli magyarságot, megnehezítheti az élő kapcsolatok fenntartását.”¹¹

Alkotmányos kötelezettség

Az említések gyakorisága szerinti rangsor ötödik helyére azokat a kijelentéseket soroltam, amelyek az Alkotmány 6. § (3) bekezdésére való hivatkozással – mely szerint a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását – indokolták a törvény szükségességét. E vélemények azt hangsúlyozzák, hogy a törvény elfogadásával állami közfeladattá minősülnek azok az alkotmányban rögzített felelősségi elvek, amelyeket mind ez idáig nem sikerült konkrét tartalmakkal megtölteni. „Sokszor idéztük, de talán nem mindig gondoltuk végig, hogy mit is jelent ez a felelősség, mi ennek a felelősségnek a lényege, milyen természetű ez a felelősség. Jogi, erkölcsi, politikai, netán történelmi?”¹²

Gazdaságpolitikai megfontolások

A költség-haszon számításokra épülő pragmatikus megfontolások kevésbé gyakran jelentek meg a törvénytervezet támogatóinak hozzászólásában. A gazdasági érveket hangoztató vélekedések többsége az illegális foglalkoztatás visszaszorítását, a feketemunka részarányának csökkentését és a strukturális munkanélküliség gondjainak enyhítését várja a ked-

vezménytörvény elfogadásától: „Jövedelmük törvényessé válhat, a magyar állam számára ez adóbevétel is jelenthet. A legális munkavállalás által csökken a munkavállalók kiszolgáltatottsága, mert az illető a munkájáért nem kaphat kevesebbet, mint a törvény által garantált minimálbér.”¹³ A munkaerőhiány okozta problémák megoldásának lehetőségére hivatkozó egyik felszólaló – igaz, kódolt formában – a magyarországi cigányságot tette felelőssé a betöltetlen munkahelyekért. „...Számos olyan munkahely van, amit egész egyszerűen az ott élők nem kívánnak betölteni. (...) és nagyon sok helyen inkább a segílyt vesznek fel, nem pedig ilyen munkákra mennek el. Nem kívánok e téren további véleményt mondani, mert a végén még valami teljesen valótlan dolgot fognak rám sütni, aminek semmi alapja nincsen.”¹⁴

Úgyszintén a gazdasági kalkuluson alapuló érvek sorába tartoznak azok a vélemények, amelyek a törvénytervezet elfogadásától nemcsak a szezonális és idegymunkások foglalkoztatási gondjainak megoldását remélik, hanem abban is bíznak, hogy ez hosszú távon pozitív hatással lesz Magyarország gazdasági életére: „Ezekben az országokban azért tudjuk mindannyian, hogy nem mindig az európai normáknak megfelelő az ügyintézés, és bizony, itt hatalmas gazdasági versenyelőnyt jelent az, hogy a magyar vállalkozások, amelyek elindulnak a határon túli országokba, anyanyelvükön jól beszélő, képzett, ottani viszonyokat jól ismerő munkaerőt találnak.”¹⁵

Jogalkotási-jogtechnikai indokok

A jogalkotási-jogtechnikai szempontokat előtérbe helyező vélemények szerint, igaz, hogy a hatályos jogban ma mintegy 150 különböző szintű jogszabály található, amely a határon túli magyarokkal kapcsolatos, ám átfogó jellegű törvény megalkotására ez idáig még nem került sor. Az ilyen típusú érvrendszer rugalmas alkalmazhatóságát bizonyítja, hogy az egységes antidiszkriminációs törvényre vonatkozó javaslatot éppen azzal az indokkal utasították el, hogy a meglévő szabályozás adta eszközök, a több helyen fellelhető rendelkezések, nem teszik szükségessé a hátrányos megkülönböztetés külön törvényben való szabályozását.

A jogalkotási-jogtechnikai érvrendszerhez tartozónak tekintetem azokat a hozzászólásokat is, amelyek arra hivatkoznak, hogy „A szomszédos államokban élő magyarokról” szóló törvénytervezet szervesen illeszkedik az európai, közép-európai országok jogrendszerébe: „...Az anyaországok egy része is megalkotta a más államok területén élő nemzet-társaik érdekében törvényét csak a térségből például Lengyelország, Szlovákia, Románia, Szlovénia és Horvátország.”¹⁶

Az ellenzéki oldal témái

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvénytervezethez fűzött bíráló észrevételek kategorizálása után az alábbi témacsoportokat különböztettem meg: diplomáciai aggályok, jogalkotási kifogások, társadalmi feszültségek, migrációs kételyek, diszkriminációellenes érvek. A törvény alapkoncepcióját ideologikus alapon elutasító hozzászólásokat – miután ezek már a nemzeti identitás diskurzusokra vonatkoznak – az elemzés második részében vizsgálom meg részletesebben.

Diplomáciai aggályok

A legtöbb ellenzéki hozzászóló a szomszédos országokkal való előzetes konzultáció elmulasztását tette szóvá, mondván: „*e törvény szuverén döntésünk, de nemcsak hazai belügyünk.*”¹⁷ Többször elhangzik az a figyelmeztetés, hogy a törvénytervezettel kapcsolatos tájékoztatás a magyar kormány elemi érdeke, hiszen „*a határon túli magyarság problémáinak megoldása jelentős részben a többségi nemzettel való megállapodáson múlik*”¹⁸, valamint azért is, mert „*a határokon átnyúló együttműködés... a határokon átívelő kapcsolatrendszer magyarok és magyarok, magyarok és szomszédai között legalább annyira fontos, sőt fontosabb, mint a magyarországi jogállás.*”¹⁹

A diplomáciai aggályokat megfogalmazók az uniós tagállamok támogatásának megszerzését azért tartanák fontosnak, hogy „*...a határon túli magyarok hazánkban történő munkavállalása mögött ne a schengeni egyezmények kijátszását sejtsek.*”²⁰ Az egyeztetést hiányoló bírálatok sorába tartozik az a vélemény is, amely a konszenzuális döntéshozatal elvének érvényesülését kéri számon a kormányon: „*... Magyarország, afféle nagyhatalmi allűrökkel, szinte valamennyi szomszédjával, talán nem a legszerencsésebben viselkedik.*”²¹

Jogalkotási kifogások

A jogalkotási problémákat érintő felszólalások többsége a törvénytervezet személyi hatályával összefüggő hiányosságokra hívja fel a figyelmet. A jogalanyiságot érintő kifogások leggyakrabban a magyar igazolványok kiadásának feltételeiben mutatkozó bizonytalanságokkal kapcsolatban merülnek fel. „*A törvény nem fogalmazza meg az ajánlás kiadásának tartalmi és eljárási feltételeit... és nem sorolja fel az ajánlás megadására jogosult társadalmi szervezeteket.*”²²

Úgyszintén a törvény személyi hatályához tartoznak azok a bírálatok, amelyek azt kifogásolják, hogy „*a törvény különbséget tesz a magyar nemzethez tartozók tekintetében aszerint, hogy ki él a szomszédos országokban, és miként veszítette el korábbi, vagy miként szünt meg magyar állampolgársága, és azok között, akik saját döntésük alapján más földrészen, más országban magyarként élnek.*”²³

A jogalkotási, jogtechnikai problémákkal összefüggő bírálatok másik nagy csoportja a tervezet kerettörvény jellegéből adódó bizonytalanságokra vonatkozik. Az ellenzéki hozzászólók túlnyomó többsége azt kifogásolta, hogy a törvény még nem ismert végrehajtási rendeleteiben lehetnek olyan megoldások, amelyek még nem képezhetik az általános vita tárgyát, így később okoznak ellentmondásokat, vitákat. Az ezzel kapcsolatos aggályokat az egyik képviselő a következő módon foglalta össze: „*A magyar parlament olyanhoz kívánja adni a felhatalmazást biankó csekként, amelyről, amelynek tartalmáról legfeljebb sejtése van, érdemi tudomása nincs, ez a későbbiekben fog kialakulni.*”²⁴

Társadalmi feszültségek

A státustörvény által generált lehetséges társadalmi feszültségekre hivatkozó felszólalók hiányolják a törvény társadalmi legitimitációjához és korrekt végrehajtásához szükséges háttér tanulmányokat és költségvetési számításokat: „*Ez a törvény széles körű belpolitikai támogatás nélkül nem működik, hiszen a törvénnyel való egyet nem értés szembefordíthatja a »belmagyar«-t a »külmagyar«-ral.*”²⁵ A gazdasági versenyhelyzetből, a „jóléti sovinizmusból”

eredő konfliktusok azért tartják veszélyesnek, „...mert ahol a szegények, szűkölködők és hátrányos helyzetű térségek nem látnak esélyt az előrelépésre, a megkapaszkodásra, ott minden nemzeti egység virtuális, képzelt egység”.²⁶

A nemzeti egység hiányához vezető gazdasági és társadalmi problémák sorában a legtöbb kritikus vélemény a tervezet munkaerőpiacra gyakorolt kedvezőtlen hatásával kapcsolatban hangzott el: „A 3 hónapos munkavállalási lehetőség Magyarországon azokat a munkaerőgondokat nem oldja meg, ahol hiány mutatkozik, ezzel szemben ott képez versenyt, ahol Magyarországon munkaerő túlkínálat van.”²⁷ A szociális, társadalombiztosítási és egészségügyi ellátásokkal összefüggésben is megfogalmazódtak aggályok és fenntartások: „A magyar egészségügy még a határon belül élőkkel kapcsolatos feladatait sem képes maradéktalanul ellátni. A törvény elfogadása után megnövekedő terheket pedig csak úgy lehet rárakni, ha az állam jótáll mindezért, magyarul, megfizeti az ellátás árát.”²⁸

Migrációs kételyek

Annak ellenére, hogy a szülőföldön maradás elősegítése a törvénytervezet azon célkitűzései közé tartozik, amelyben a politikai szereplők között széles körű konszenzus van, mégis sokan gondolják úgy, hogy a törvény ezzel éppen ellentétes célokat szolgál: „Egyrészt ezzel a törvénnyel az a szándék, hogy a határokon túl élő magyarságot a lakóhelyükön maradásra tudjuk ösztönözni, ehhez képest az igénybe vehető kedvezmények döntő hányada magyarországi igénybevételre jelent.”²⁹ A bíráló vélemények szerint a helyben maradást, illetőleg a szülőföld elhagyását ösztönző támogatások egymáshoz viszonyított aránya még a törvényjavaslat egyik legfontosabb céljának megvalósulását – a szomszédos államokban élő magyarok nemzeti azonosságtudatának biztosítását – is veszélyeztetheti: „...A törvény tömeges, legitimizált bevándorlást indíthat el, ami a magyarok lakóhelyek gyors erózióját jelentheti, a helyi kultúra elvesztésével együtt.”³⁰

Diszkriminációellenes érvek

Az etnikai diszkrimináció tilalmára vonatkozó alapelv megsértésére hivatkozó bíráló megjegyzések három kontextusban is megjelennek a tervezet vitájában. Az első és egyben legtöbbször elhangzó kritika a törvényjavaslat és az uniós szabályozás – ugyanazon állam polgárai között etnikai alapon nem lehet különbséget tenni – közötti meg nem felelésre: „Megoldhatatlan problémát okoz az a különbségtétel, amelyet az egymás szomszédságában élő állampolgárok, Románia, Szlovákia, Kis-Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia állampolgárai között ez a rendszer teremti”³¹ –, valamint az ebből származó esetleges negatív következményekre vonatkozik: „Abban a tekintetben is aggályokat látunk, hogy ez a megkülönböztetés nem éppen erősíteni fogja-e az anyaország részéről a megkülönböztetést ezekben az országokban.”³²

Ugyancsak a diszkriminációellenes érvek csoportjához tartozónak vettem a jogalanyiség kérdéséhez kapcsolódó azon bírálatokat, amelyek azt kifogásolják, hogy az ausztriai magyarokra nem terjed ki a törvény személyi hatálya: „...Az Európai Uniónak finoman szólva nem tetszett az, hogy egy magyar törvény különbséget tegyen osztrák és osztrák állampolgár, uniós és uniós állampolgár között aszerint, hogy melyikük magyar nemzetiségű és melyikük nem.”³³

Végül, a hátrányos megkülönböztetés tilalmához kapcsolódik – igaz, csak közvetve – az az észrevétel is, amely a határokon belül élő kisebbségek sorsát ugyanolyan fontosnak

tartja, mint a szomszédos országokban élő magyarokét: „*Nem véletlen, hogy ezt a kérdést (...) érintette Romano Prodi is legutóbbi magyarországi látogatása alkalmával. Nagyon helyesnek tekintette azt, hogy Magyarország aggódik a határain túl élő magyarok sorsáért, azonban azt is hozzátette, hogy azt is nagy örömmel venné, ha a Magyarországon élő kisebbségek sorsáért is ugyanilyen lelkes aggodalmat tanúsítana a magyar kormány.*”³⁴

A nemzeti identitás mintái

A kultúrnemzeti és a politikai nemzeti identitás fogalmának operacionalizálásában részint a Kárpát-medencében együtt élő nemzeti és nemzeti kisebbségi csoportok közötti viszonyokat vizsgáló szociológiai és szociálpszichológiai kutatás³⁵ eredményeire és előfeltevéseire, részint Bibó István már hivatkozott – A kelet-európai kisállamok nyomorúságáról írott – tanulmányára támaszkodom. (Bibó 1986)

A Kárpát Projekt kutatói a nemzeti identifikáció mérésére alkalmazott kérdésblokk összeállításánál az állampolgárságot, a tartózkodási helyet és az önbesorolást a politikai nemzetfelfogás tartozékainak, míg az anyanyelvet, a vérségi köteléket, valamint a kulturális azonosságot a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozás indikátorainak tekintették. (Csepeli–Örkény–Székelyi 2001) Miután – az empirikus kutatás tanulságai szerint – az önbesorolás a nemzeti identitást mind politikai, mind kulturális értelemben megszabhatja, a vita elemzésénél az erre hivatkozó véleményeket aszerint osztályoztam, hogy az öndefiníciót összekötik-e valamilyen meghatározott magatartási mintával (kultúrnemzeti felfogás), vagy éppen ellenkezőleg, a nemzethez tartozás attribútumainak kívülről történő rögzítését nem tartják összeegyeztethetőnek az identitásválasztás szabadságával (államnemzeti identitás).

Kultúrnemzeti konstrukció

A szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájában megjelenő álláspontok elemzése során az alábbi témakonstrukciókat vettem a kultúrnemzeti beszédmódhoz tartozónak: összmagyar integráció, kismemzeti tudat, etnocentrizmus, önsajnálát, exkluzivitás-intolerancia.

Összmagyar integráció

A törvénytervezet országgyűlési vitájában felszólalók túlnyomó többsége a kulturális és érzelmi hovatartozás szerinti nemzetdefiníciót tekinti meghatározónak, mely szerint a határon túli magyarok is a magyar nemzet részét képezik. Az „egységes magyar nemzet”-ről vallott elképzeléseket illetően széles körű egyetértés mutatkozik, mind a kormánypárti, mind a legnagyobb ellenzéki párt képviselői körében. A különbséget mindössze az okozza, hogy ki, mit tekint e kijelentés legitimációs forrásául: „...*A fordulatot 1988-ban Szűrös Mátyás kijelentése jelentette, amellyel leszámolt a Kádár-korszak bűnös hallgatásával: kijelentette, hogy a Kárpát-medencében egységes magyar nemzet van.*”³⁶ Egy másik verzió szerint: „*az első lépés (...) Antall Józsefé volt, aki akkor még a támadások osztályában vállalta, hogy a 15 millió magyar közösségében gondolkodik.*”³⁷ A legtöbb hozzászóló csak a

határon túl élő magyarokat sorolja a nemzethez, de akad olyan vélemény is, mely szerint az összmagyar integrációt ki kellene terjeszteni „*a világ szinte minden részében szétszóródott magyarságra (...) és az élő magyarok mellett a meghaltak emléké*”-re is.³⁸

Miután „a nemzet és nemzetiség szavakat a magyar nyelvben meghonosodott jelentés-tartalmuk szerint, tehát »kultúrnemzeti« (...) értelemben használjuk” (Romsics 1998), így nem meglepő, hogy a törvénytervezet vitájában részt vevők argumentációjában csak elvétve jelennek meg etnikai tényezők a magyarsághoz tartozás igazolásaként. Ezen kevesekhez tartozik az a felszólaló, aki – a kulturális és nyelvi azonosságon túl – a természetes földrajzi határokra való hivatkozással érvel a magyarság egysége mellett. „*Európa közepén, mondhatni Európa szívében egy nagyon jól körülhatárolt terület látható, a Kárpátok koszorújában, (...) amely területen legalább 1100 éve él egy nép, legendák népe, amely azonos nyelvet beszél, azonos a kultúrája és az azonosságtudata is.*”³⁹ Ebben a kijelentésben egyszerre van jelen a nemzetté válás folyamatát kísérő szenvedélyes térhasználat („szerelmes földrajz”) és a mítizált történelmi narráció.

Kisnemzeti tudat

A kisnemzeti tudat legfőbb jellegzetességét Bibó „a vágyak és a realitás összehangtalanságának jellegzetes ellentétes lélektani tünetei”-ben látja: „E nemzetek legtöbbje egykori vagy lehetséges nagyhatalmi helyzeteken rágódik, ugyanakkor azonban oly csüggedten tudja magára alkalmazni a »kis nemzet« megjelölést...” (Bibó 1986) A „túlméretezett nemzeti hiúság” és a belső bizonytalanság feszítő ellentmondását jól példázza az a felszólalás, amely a kisnemzeti mivolttal való szembenézést a következőképpen summázza: „*Magyarország egy európai középhatalomból Közép-Európa leggyengébb és legszegényebb országává vált.*”⁴⁰ Nem szükségszerű azonban, hogy a realitások tudomásulvétele feltétlenül az önsajnálattal és pesszimizmussal járjon együtt, a kisnemzeti tudat az új helyzethez igazodó, adaptív viselkedésben is megnyilvánulhat. „*Egy olyan kicsinnyé szabott és nyitott országnak, mint amilyen hazánk, azonban nem elég, ha megfogalmazza saját álláspontját az adott kérdésről, meg kell kísérelnie elfogadtatnia törekvéseit a nagyvilágban.*”⁴¹

Etnocentrizmus

Az etnocentrizmus mint „a saját nemzet más nemzetekkel való összehasonlításának fölényérzetet biztosító archaikus mintája” (Csepeli–Örkén–Székelyi 2001) természetesen nem kizárólag a kulturális értelemben vett nemzeti hovatartozás sajátja. Bibó István szerint az etnocentrizmus attól válik a „kelet-európai kisállamok” jellegzetességévé, hogy „(...) mind reális, mind képzelt teljesítményük – a Nobel-díjtól kezdve az olimpiai rekordokig – elvesztette spontán, öncélú jellegét, és belekerült a nemzeti öndokumentáció szolgálatába”. (Bibó 1986)

A saját csoportot felülértékelő, másik csoportot lebecsülő etnocentrikus attitűdöt egy bipoláris világkép uralja: az egyik oldalon a tökéletesen jó, másik oldalon a tökéletesen rossz világ és képviselői: „*S mivel a határon túli magyarok egzisztenciálisan demokraták, mindig a jó oldalra állnak...*”⁴² „*...Mindenütt a jogállamiságért, az alapvető értékek, az emberi jogok, a kisebbségi jogok érvényesítése oldalán állnak*”.⁴³

A vitában megjelenő vélemények érdekessége, hogy az összehasonlítási alapul szolgáló nemzeti csoportba kizárólag az ország határain kívül élő magyar nemzetiségű személyeket sorolják be: „*Trianon óta mi vagyunk Európa legbékésebb nemzeti kisebbsége, mármint a határon túli magyarság (...)*”⁴⁴, illetve: „*(...) az amerikai közvélemény is elismeri, hogy talán ez volt Amerika történetében a legnagyobb, legjobb minőségű emigráció.*”⁴⁵ E kijelentések annak a nemzetkoncepciónak a megjelenítői, melyek „...összemossák a különböző régiók magyar kisebbségei közötti kulturális, történeti különbségeket, másfelől eszményre teszik a kisebbségeket az identitásteremtés, -vállalás számára”. (Csigó–Kovács 2000) Az előzőekben ismertetett állítások azt is jól példázzák, hogy miután a nemzeti büszkeségre okot adó „teljesítmények” a moralitás dimenziójában helyezkednek el, így bármiféle összevetésre teljességgel alkalmatlanok.

Önsajnálát

Bibó (1986) a „közösségért való egzisztenciális félelem” érzését tekintette a közép- és kelet-európai politikai lelkiség legjellemzőbb vonásának. A történelem viszontagságai miatti szenvedés, az állandó fenyegetettség- és veszteségérzet, a nemzet sorsáért való aggodalom, a „nemzethalál” tragikus, 19. századot idéző víziója – a parlamenti felszólalások elemzésének tanulsága szerint – még ma is eleven része a nemzettudatnak: „*A szomszédsági magyarok hosszú, keserves története arról szól: hogyan óvhatja meg egy nemzet azon részeit, amelyek egy vagy gyakran inkább számos ellenséges szándékú politika alávetettei lettek, hogyan akadályozhatja meg elsorvadásukat? (...) Vak vágvaink követése azonban nem hozott megoldást, nem kerülhettük el a világegést sem, mely tömegsírjainkhoz vezetett.*”⁴⁶

A tragikus nemzettudat elemeit tartalmazó hozzászólások – szinte kivétel nélkül – „a politikum mint »test« szimbólumá”-nak (Szűcs 1974) használatával teszik érzékletesebbé a nemzet megpróbáltatásait: „...*Azzal a XX. századi örökséggel nézünk szembe, hogy ma államhatárok osztják meg az egykor egy testet alkotó magyarságot.*”⁴⁷ A határon túli magyar kisebbségekhez való viszony relációjában a nemzet egy gondoskodó, védelmező anya képében jelenik meg: „*Az első lépés – a határainkon kívül rekedt nemzetrészek elismerése és magunkhoz ölelése útján – Antall József volt.*”⁴⁸ Az emberi test, mint politikai metafora, alkalmazásának speciális esete a nemzetállami fetiszizmus, amely „a politikai nacionalizmus patológiájaként a nemzetállam területének csonkolásától való rettegettségben mutatkozik meg”. (Csepeli–Örkény 1998) Az emberi szervezet analógiájával nemcsak „*az igazságtalan és szégyenletes trianoni békeszerződés*”⁴⁹ következményeire hivatkozik argumentációjában, hanem az irredentizmus politikai rehabilitációjára törekvők érvelésében is találkozhatunk: „*Történések túl gyakran elítélőleg szólnak erről, pedig természetes reakció: sajnó az amputált végtag.*”⁵⁰

Exkluzivitás – intolerancia

A „Ki a magyar?” kérdés által tematizált kategóriák egyaránt lehetnek inkluzívák, illetve exkluzívák, de míg az inkluzivitás inkább az államnemzeti felfogás sajátja, addig a nemzeti identitás normatív elemekkel történő meghatározása a kulturális értelemben vett nemzetdefiniációk jellemzője. Ilyen normatív elem lehet a magyarsághoz tartozás meghatározott ma-

gattartási mintával való összekapcsolása: „*Én talán a sorsközösség kifejezést tartanám a legjobbknak, hogy az a magyar, aki vállalja a sorsközösséget.*”⁵¹ Ez a kijelentés azt az implikációt foglalja magában, hogy nem az a magyar, aki annak vallja magát, hanem, aki bizonyítja lojalitását a magyar nemzethez. Idetartozik az a vélekedés is, amely veszélyeket lát az identitás szabad megválasztásának már kialakult gyakorlatában: „*A másik, amit szintén hírügynökségi jelentésekből kell tudomásul vennünk, hogy az emberek befogadása, s nemzeti hovatartozásuk megítélése szempontjából Európában valami pokoli zűrzavar van.*”⁵²

A nyilvános beszéd – kirekesztő, intoleráns – szélső pólusa is megjelenik a törvénytervezet parlamenti vitájában. Ennek egyik megnyilvánulása a tervezetet bírálók politikai ellenségként való tételezése, mely retorikai konstrukció azt a célt szolgálja, hogy bizonyos személyeket kizárjanak a vitából, illetve – súlyosabb esetben – megvonják tőlük a magyar nemzeti csoporttagságot: „*Arra biztatom az anyaország polgárait, hogy ne sokat foglalkozzanak a törvény körüli hecckampánnyal, ez ugyanis mindössze néhány talaját vesztett, szalmaszálba is kapaszkodó embertől származik.*”⁵³; „*Itthon, bent, itt is állítsunk ki magyar igazolványt, mert nem mindenkinek jár. Sajnos itt tartunk, ki kell mondani: nem mindenkinek jár!*”⁵⁴

Államnemzeti konstrukció

A törvény alapkoncepcióját ideologikus alapon elutasító bírálatokat a következő tartalmi elemek megjelenése esetén soroltam be a politikai értelemben vett nemzetkategóriába: inkluzivitás, állampolgárság, területi elv.

Inkluzivitás

A nyilvános beszéd másik pólusához – a kirekesztő, intoleráns témakonstrukcióval szemben – tartoznak az individuumra alapozó, liberális, univerzalisztikus politikai diskurzusok. (Heller–Rényi 1995) Az öndefiníció csak ebben az értelemben lehet az államnemzeti felfogás ismérve: „*Fontos problémának tartjuk azt is, hogy kit tekintünk jogalanynak, ki lehet a jogalánya ennek a törvénytervezetnek. Számunkra csak egyetlen elfogadható megközelítés létezik: az, aki magát magyarnak vallja, magyarnak tekinti, azt állítja magáról – minden más megoldás valamiféle kirekesztést sejtet.*”⁵⁵ Ez az álláspont azt is implikálja, hogy „...a nemzeti, nemzetiségi hovatartozás egyéni választás tárgya, az egyén döntésétől függ, nem adhatók meg legitím kollektív elvárások, a csoporthoz tartozást nem lehet normatív előfeltételekhez kötni”. (Heller–Rényi 1995) A magyar igazolvány kiadásához szükséges civil szervezetek felállítását is azért tartják elfogadhatatlannak, mert működésük lehetővé teszi annak mások által történő eldöntését, hogy ki tartozik a magyar nemzeti közösséghez.

Állampolgárság

Az államnemzeti felfogás hívei az etnikai, nemzetiségi alapú megkülönböztetés helyett a „színvak” elvet követő, állampolgársági alapon járó támogatási rendszer alkalmazását javasolják: „*Magyarország számára az az előnyös, ha olyan munkavállalási kedvezményeket vezet be, amelyek nemcsak a dunaszerdahelyi magyarnak és aradi magyarnak, hanem a dunaszerdahelyi szlováknak és aradi románoknak is igénybe vehető.*”⁵⁶

A környező országok hasonló jellegű jogszabályait hivatkozási alapul tekintő véleményekkel szemben fogalmazódik meg az az észrevétel, mely szerint nem Szlovákiát, Görögországot, Romániát és Lengyelországot kellene ebben az összefüggésrendszerben példaképnek tekinteni, hanem az állampolgársági köteleket változtatlanul hagyó észak-, illetve nyugat-európai államokat: „Tudnak-e Önök arról, hogy Svédország svédigazolvánnyal látná el a finnországi svédeket, és azok ilyen igazolvány birtokában lennének jogosultak részben Finnországban, részben Svédországban kedvezményekre? Tudnak-e Önök arról, hogy a dél-tiroli olaszokat Németország vagy Ausztria német vagy osztrák igazolvánnyal látná el (...)?”⁵⁷

Területi elv

A tartózkodási hely, mint az államnemzeti felfogás egyik eleme, leginkább a szülőföldön maradás elősegítésének kontextusában jelenik meg a törvény alapkoncepcióját bíráló hozzászólásokban. A tervezetet kategorikusan elutasítók a nemzeti önazonosság fenntartását az adott ország politikai-jogi kötelekében képzelik el: „...mert mi azt gondoljuk, hogy nem a munkáskezeket kell idehozni, hanem a munkát kell odavinni. A támogatásokat nem itt kell kiosztani, hanem a támogatásokat ott kell odaadni. (...) Az ottani műhelyeket, az ottani iskolákat, az ottani médiát kell támogatni, mert ez erősíti a határon túli magyarságot.”⁵⁹

A politikai értelemben vett nemzetfelfogáshoz tartozó vélemények alapvetően kisebbségjogi, emberi jogi problémaként kezelik a törvényt, így azt gondolják, hogy „azon az úton kell Magyarországnak továbbmennie, amelyen a kisebbségi magyar pártok politikája halad: a jobbiztosítás, az emancipáció, ugyanakkor az integráció útján”.⁵⁹ Számukra elfogadhatatlan az a felfogás, amely a problémát a magyar kisebbség „magyar államtól való elszakítottságában látja és ennek megfelelően a megoldás központi kérdésének a magyar államhoz való formális jogi kapcsolatot tekinti...”⁶⁰

A „nemzetegyesítés” programja

Kis János (2002) szerint a törvény szövegéből nem derül ki egyértelműen, hogy a jogalkotók milyen módon képzeltek el a határon túli magyarok „egységes magyar nemzethez való tartozását”-t: a kulturális nemzet fenntartásával vagy politikai nemzetegyesítéssel? A két cél közötti különbséggel, illetve a célok értelmezésével az elméleti bevezetőben foglalkoztam részletesebben. Kis János írásának egyik legfontosabb következtetése úgy foglalható össze, hogy míg a kulturális nemzetfenntartás szándéka méltányolható és legitim, addig ugyanez nem mondható el a közjogi struktúra kiépítésével jellemezhető politikai nemzetegyesítés programjáról.

Miután a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényjavaslatnak egyik hivatalosan deklarált (legitim) célja éppen a nemzeti azonosságtudat megerősítése, így a tervezetet benyújtók retorikájában az erre való utalás állandóan visszatérő elem. Ezért számomra inkább az tűnik érdekes kérdésnek, hogy a parlamenti vitában elhangzott felszólalásokból lehet-e következtetni a jogalkotó szándékára, vagyis a szövegekből rekonstruálható-e – a kulturális nemzetfenntartás célja mellett – a politikai nemzetegyesítés programja. Az országgyűlési vita elemzése után az alábbi témakonstrukciókat találtam a politikai nemzetegyesítés céljához tartozónak: jogi integráció, politikai integráció.

Jogi integráció

A Magyar Köztársaság és a határon túli magyarok között létrejövő új típusú közjogi kapcsolatot az „Érvek-ellenérvek” című fejezetben már érintettük, ám ott inkább a magyar igazolvány „lélektani” és szimbolikus jelentőségéről, és nem annyira a magyar államhoz fűződő jogi kapcsolatról volt szó. Az országgyűlési vita megkezdésekor, a törvénytervezetet ismertető felszólalásokban, több esetben találkozhatunk a speciális jogállás („harmadik státus”)⁶¹ megteremtésének szándékával: „...Fontosnak tartjuk, hogy (...) az állampolgár és a külföldi jogállása között létrejöjjön ez a speciális, ez a sui generis jogállás.”⁶² Vagy: „A törvénytervezet elfogadásával (...) 80 év óta először kerülnének rendezett viszonyba a határon túli magyarok az anyaországgal.”⁶³ A nemzeti integráció különböző aspektusait analitikusan szétválasztó hozzászólásban a jogi integráció lényegre törő meghatározása így hangzik: „Az önök elé terjesztett törvénytervezet jogi integrációt is jelent, arcképes igazolványt ad a határon túli magyarok kezébe. A határon túli magyarok jogviszonyba kerülnek a magyar állammal.”⁶⁴

Politikai integráció

Az „egységes magyar nemzet” politikai képződményként való tételezése nemcsak a személyre szóló jogi státus megteremtésének szándékában, hanem a politikai széttagoltság megszüntetésére irányuló törekvésben is jelentkezhet: „Fontosnak tartom a MÁÉRT létrehozását, ami intézményes kapcsolatot teremt a Magyar Köztársaság és a határon túl élő nemzettestek között.”⁶⁵ „A nemzet egyesítésének határokon átívelő programja”,⁶⁶ mint a kormányzati oldal képviselői részéről legtöbbször elhangzó szlogen, egyaránt lehet utalás a kulturális nemzetfenntartásra, illetve a politikai nemzetegyesítésre is.

A politikai nemzetegyesítésre vonatkozó ambíciók legvilágosabb megfogalmazását – az előzőekben már idézett – a nemzeti integráció fogalmi elemeit taglaló hozzászólásban találhatjuk: „Az integráció másik szála a politikai integráció. A magyarság ma már nem csupán kulturális nemzet ilyen értelemben, hanem olyan közösség, amelynek politikai teste is van. A Magyar Állandó Értekezlet politikai téren képviseli, megjeleníti a 15 milliós magyar nemzetet.”⁶⁷

ÖSSZEGZÉS

A vitában megjelenő nemzeti beszédmódok

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény parlamenti vitájából kirajzoló nemzetdiskurzusokat két dimenzió mentén különíthetjük el: egyfelől a kultúr-nemzeti/államnemzeti, másfelől az emocionális/pragmatikus megosztás mellett csoportosíthatjuk a nemzetiidentitás-diskurzusokat. A két dimenzió együttes alkalmazásával az alábbi nemzeti beszédmódokat különböztettem meg: kultúr-nemzeti-emocionális, kultúr-nemzeti-pragmatikus, államnemzeti-pragmatikus. Érdekes módon a lehetséges negyedik verzió – az államnemzeti-emocionális diskurzus – nem jelenik meg a vitában.

Kultúrnemzeti-emocionális

A kultúrnemzeti-emocionális beszédmód megjelenítői a határon túl élő magyarokra a magyar nemzet részeként tekintenek, ezzel a nemzet fogalmát területileg kiterjesztik minden magyarlakta vidékre. Rendkívüli fontosságot tulajdonítanak a magyar igazolványnak, amely megtestesítheti a magyar államhoz fűződő jogi kapcsolatot (jogi integráció), de „lélektani”, illetve szimbolikus jelentősége is lehet a szomszédos államokban élő magyarok számára. Az érzelmi elemeket felvonultató argumentáció mellett a diskurzus másik fontos ismérve, hogy az ezen beszédmódhoz tartozó vélemények sorában megjelennek a „közép-és kelet-európai politikai lelkeség” Bibó által jellegzetesnek vélt vonásai (közösségért való egzisztenciális félelem, a saját nemzet teljesítményének alul-, illetve felülértékelése, önsajnálát), valamint a tragikus nemzettudat elemei is (nemzethalál víziója, állandó fenyegetettség- és veszteségérzet, „Trianon-trauma”).

Kultúrnemzeti-pragmatikus

A kultúrnemzeti-pragmatikus beszédmód képviselői is nyelvi-kulturális közösségként tételzik a nemzetet, ám az uniós tagállamok és a szomszédos országok támogatásának megszerzését ugyanolyan fontosnak tartják, mint a határokon túl élő magyarok támogatását. A törvény alapkoncepcióját nem ideologikus, hanem pragmatikus alapokon bírálják, így a javaslat egyes részeinek módosítását és a szomszédos országokkal való konzultációt szorgalmazzák. A törvénytervezet szükségességét alátámasztó érvelésükben úgyszintén megjelennek az érzelmi-szimbolikus elemek, de a kismemzeti, valamint a tragikus nemzettudat elemeit nem – vagy csak alig – használják ebben a diskurzusban.

Államnemzeti-pragmatikus

Az államnemzeti-pragmatikus diskurzus képviselői a klasszikus liberális elemeket (etnikai diszkrimináció tilalma, emancipáció, jogbiztosítás) hangsúlyozzák a közös múlttal és az etnikai, nemzetiségi alapon történő megkülönböztetéssel szemben, így a törvényjavaslatot elsősorban ideológiai alapon bírálják. A törvény létrejöttének szükségességét és jelentőségét nem a szimbolikus gesztusokban, hanem a határon túli magyarok szülőföldön való maradását elősegítő konkrét kedvezményekben, illetve támogatásokban látják. A tervezetet azért utasítják el, mert a nemzeti önazonosság fenntartását csak az adott ország politikai-jogi kötelekében és nem az anyaország és a kisebbségi magyarok között formális jogi kapcsolat keretében tudják elképzelni.

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásom egyik alapkérdése az volt, hogy a „státustörvény” körül kialakult vitában milyen nemzetkoncepciók jelennek meg, pontosabban: a kulturális értelemben vett nemzetdefiníció vagy a politikai nemzetfelfogás irányítja a politikai diskurzusokat. A parlamenti vita elemzésének eredménye részben alátámasztotta a történeti magyar nacionaliz-

mus „kétarcúságáról” szóló nézeteket, mely szerint a 18–19. század fordulója után Magyarországon egyszerre van jelen egy állammemzeti és egy kultúrnemzeti jellegű nemzeti tudat. (Szűcs 1974) Azért csak részben, mert a „magyarsághoz” tartozás kritériumainak meghatározásában egyértelműen a nyelvi, etnikai elemek domináltak az állampolgársági köteleket és az önbesorolást előtérbe helyező klasszifikációkkal szemben.

Az országgyűlési vita témacsoportok szerinti vizsgálata szerint a politikai szereplők többsége érzelmi, illetve morális okokra hivatkozva foglalt állást a törvény szükségessége mellett. A törvénytervezet szimbolikus jelentőségét hangsúlyozó érvek sorában leggyakrabban a „80 éves adósság törlesztése”, a „Trianon-trauma oldása”, valamint a „határokat átívelő nemzeti integráció megvalósításának” gondolata szerepelt. Az elemzés így alátámasztotta azokat a vélekedéseket, melyek szerint a magyar politikai kultúrában a „sérelemi-szimbolikus politizálás”-nak (Törzsök 2001) jóval erősebb hagyományai vannak, mint az ideológiai elköteleződéstől mentes, pragmatikus, szakértői érvelésnek.

A speciális jogállás szükségességét, valamint a határokon átnyúló szimbolikus (vagy lelki) integráció fontosságát hangsúlyozó nézetekben implicite benne foglaltatik a „nép-nemzeti” diskurzus egyik legfontosabb szimbóluma, az etnikai alapú dichotomizálás is, melynek értelmében a kedvezménytörvénnyel egyetértő vélemények ismét egyet jelentenek a „nemzetben való gondolkodással”, míg a tervezetet bírálók, illetve azt elutasítók „nemzetietlen” magatartásról tesznek tanúbizonyságot.

JEGYZETEK

¹ Az empirikus és spekulatív tartalomelemzés közötti különbségtételt Síklaki Istvántól vettem át (Síklaki 1993).

² Dr. Martonyi János, Fidesz, 2001. 04. 19.

³ Potápi Árpád, Fidesz, 2001. 05. 09.

⁴ Dr. Surján László, Fidesz, 2001. 05. 09.

⁵ Ughy Attila, a kulturális és sajtóbizottság előadója, 2001. 04. 19.

⁶ Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.

⁷ Dr. Tabajdi Csaba, MSZP, 2001. 04. 19.

⁸ Balczó Zoltán, MIÉP, 2001. 05. 09.

⁹ Dr. Martonyi János külügyminiszter, 2001. 04. 19.

¹⁰ Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.

¹¹ Dr. Nagy Gábor Tamás (Fidesz), 2001. 05. 09.

¹² Dr. Martonyi János, külügyminiszter, 2001. 04. 19.

¹³ Dr. Nagy Gábor Tamás, Fidesz, 2001. 05. 09.

¹⁴ Dr. Pósnán László, Fidesz, 2001. 05. 09.

¹⁵ Révész Máriusz, Fidesz, 2001. 05. 09.

¹⁶ Potápi Árpád, az emberi jogi, kisebbségi és vallástügyi bizottság előadója, 2001. 04. 19.

¹⁷ Pozsgai Balázs, az önkormányzati és rendészeti bizottság kisebbségi véleményének előadója, 2001. 04. 19.

¹⁸ Molnár Gyula, MSZP, 2001. 05. 09.

¹⁹ Dr. Tabajdi Csaba, MSZP, 2001. 04. 19.

²⁰ Dr. Balogh László, MSZP, 2001. 05. 09.

²¹ Dr. Szanyi Tibor, MSZP, 2001. 05. 09.

²² Dr. Balogh László, MSZP, 2001. 05. 09.

²³ Dr. Vastagh Pál, MSZP, 2001. 05. 09.

- ²⁴ Dr. Lotz Károly, az európai integrációs ügyek bizottsága kisebbségi véleményének ismertetője, 2001. 04. 19.
- ²⁵ Dr. Balogh László, MSZP, 2001. 05. 09.
- ²⁶ Dr. Tabajdi Csaba, MSZP, 2001. 04. 19.
- ²⁷ Vojnik Mária, MSZP, 2001. 05. 09.
- ²⁸ Dr. Balogh László, MSZP, 2001. 05. 09.
- ²⁹ Dr. Szanyi Tibor, MSZP, 2001. 05. 09.
- ³⁰ Pozsgai Balázs, az önkormányzati és rendészeti bizottság kisebbségi véleményének ismertetője, 2001. 06. 19.
- ³¹ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 05. 09.
- ³² Dr. Lotz Károly, az európai integrációs ügyek bizottsága kisebbségi véleményének ismertetője, 2001. 04. 19.
- ³³ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 06. 19.
- ³⁴ Dr. Szanyi Tibor, MSZP, 2001. 05. 09.
- ³⁵ Az 1996 és 1999 között végzett szociológiai vizsgálat a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Kisebbségsszociológiai Tanszéke, a szlovákiai Márai Sándor Alapítvány és a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem Szociológiai Tanszéke közreműködésével készült.
- ³⁶ Dr. Tabajdi Csaba, MSZP, 2001. 04. 19.
- ³⁷ Dr. Kelemen András, MDF, 2001. 04. 19.
- ³⁸ Dr. Weszelovszky Zoltán, Fidesz, 2001. 05. 09.
- ³⁹ Dr. Szentgyörgyvölgyi Péter, FKGP, 2001. 04. 19.
- ⁴⁰ Potápi Árpád, Fidesz, 2001. 05. 09.
- ⁴¹ Dr. Kelemen András, MDF, 2001. 04. 19.
- ⁴² Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.
- ⁴³ Dr. Martonyi János, Fidesz, 2001. 04. 19.
- ⁴⁴ Dr. Tabajdi Csaba, MSZP, 2001. 04. 19.
- ⁴⁵ Dr. Szentgyörgyvölgyi Péter, FKGP, 2001. 04. 19.
- ⁴⁶ Dr. Kelemen András, MDF, 2001. 04. 19.
- ⁴⁷ Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.
- ⁴⁸ Dr. Kelemen András, MDF, 2001. 05. 09.
- ⁴⁹ Dr. Szűrös Mátyás, MSZP, 2001. 05. 09.
- ⁵⁰ Dr. Kelemen András, MDF, 2001. 05. 09.
- ⁵¹ Dr. Szentgyörgyvölgyi Péter, FKGP, 2001. 04. 19.
- ⁵² Csurka István, MIÉP, 2001. 04. 19.
- ⁵³ Dr. Surján László, Fidesz, 2001. 05. 09.
- ⁵⁴ Csurka István, MIÉP, 2001. 04. 19.
- ⁵⁵ Dr. Szent-Iványi István, SZDSZ, 2001. 04. 19.
- ⁵⁶ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 05. 09.
- ⁵⁷ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 05. 09.
- ⁵⁸ Dr. Szent-Iványi István, SZDSZ, 2001. 06. 19.
- ⁵⁹ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 05. 09.
- ⁶⁰ Bauer Tamás, SZDSZ, 2001. 05. 09.
- ⁶¹ Kiss János, i. m.
- ⁶² Dr. Hargitai János, a költségvetési és pénzügyi bizottság előadója, 2001. 04. 19.
- ⁶³ Dr. Pósnán László, a külügyi bizottság előadója, 2001. 04. 19.
- ⁶⁴ Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.
- ⁶⁵ Dr. Hargitai János, Fidesz, 2001. 05. 09.
- ⁶⁶ Balczó Zoltán, MIÉP, 2001. 05. 09.
- ⁶⁷ Németh Zsolt, Fidesz, 2001. 04. 19.

- Anderson, B. (1989) Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *JANUS*, VI. 1. 3–12.
- Andorka R. (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- Apró I. – Dobos F. (2000) Integrációs esélyek és remények. Reprerentatív mintákon regisztrált határon túli és anyaországi vélemények a tervezett státustörvény néhány eleméről. *Pro Minoritate*, 2000/Ősz–Tél.
- Ádám P. (1998) Renan nemzetfelfogása: Elzász-Lotharingiától a nemzeti önrendelkezésig. In Csató Éva (szerk.): *Mi a nemzet?* Budapest, Akadémiai Kiadó. 39–47.
- Bibó I. (1986) Kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, II. kötet. 185–266.
- Brubaker, R. (1996) Ártalmas állítások: mítoszok és tévképzetek a nacionalizmus kutatásban. *BESZÉLŐ*, 7. 26–41.
- Csepeli Gy. (1984) *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Csepeli Gy. (1992) *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- Csepeli Gy. – Örkény A. (1998a) Nemzetek a lelkekben. *Kritika*, 9.
- Csepeli Gy. – Örkény A. (1998b) Nemzetközi összehasonlító vizsgálat a nemzeti identitásról. *Szociológiai Szemle*, 3.
- Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. (2001) *Kárpát Projekt*. Budapest. Kézirat
- Csigó P. – Kovács É. (2000) Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika? – A román–magyar alapszerződés sajtóvitája. In Sík E. és Tóth J. (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 252–278.
- Gellner, E. (1995) A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. In Bretter Z. – Deák Á. (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 188–212.
- Grúber K. (2001) Pozitív, nemzeti alapú intézkedések a kisebbségek és a határon túli nemzetpolgárok identitásának megőrzésére Európában. *Pro Minoritate*, 2001/Ősz.
- Hall, S. (1997) A kulturális identitásról. In Feischmidt M. (szerk.) *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris. 60–85.
- Heller M. – Rényi Á. (1995) Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In Kapitány Á. – Kapitány G. (szerk.) *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Budapest, Osiris-Századvég Kiadó. 432–447.
- Hroch, M. (2000) A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődésig: a nemzetépítés folyamata Európában. *REGIO*, 3.
- Kis J. (2002) Státustörvény: Magyarország válaszüton. *Élet és Irodalom*, 10.
- Lázár G. (1996) A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Lázár G. – Lendvay J. – Örkény A. – Szabó I. (szerk.) *Többség-kisebbség*, Budapest.
- Löfgren, O. (1988) Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. In Hofer T. – Niedermüller P. (szerk.) *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*, Budapest. 145–179.
- Ludassy M. (1998) A nemzet kétféle fogalmáról. In Csató É. (szerk.) *Mi a nemzet?* Budapest, Akadémiai Kiadó. 3–10.
- Nagy Boldizsár (2002) A szándék-buborék. *Élet és Irodalom*, 4.
- Plamenatz, J. (1995) A nacionalizmus két típusa. In Bretter Z. – Deák Á. (szerk.) *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 52–67.
- Renan, E. (1995) Mi a nemzet? In Bretter Z. – Deák Á. (szerk.) *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 171–187.
- Romsics I. (1998) *Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Könyvkiadó.
- Price, M. E. (1998) *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest, Magvető.
- Siklaki I. (1993) A beszélő felelőssége. *Pszichológia*, 13.
- Szabó M. (1983) Magyar nemzetfelfogások a 20. század második felében. *Mozgó Világ*, IX/ 4. 50–60.
- Szabó M. (1994) A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*, 3. 91–111.

Szabó M. (1996) Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. *Politikatudományi Szemle*, 4. 105–132.

Szabó M. (1999) Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In Fokasz N. – Örkény A. (szerk.) *Magyarország társadalomtörténete III. (1945–1989)* II. kötet, Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó.

Szűcs J. (1974) *Nemzet és Történelem*. Budapest, Gondolat. 5–39.

Törzsök E. (2001) Látványpolitika: Széljegyzetek a „státustörvény” kapcsán. *Élet és Irodalom*, 50.

Törzsök E. (2001) Ragaszkodás a kelet-európai konstrukciók hagyományához. *Élet és Irodalom*, június 29.

Zsebecsi Zsolt (2001) „Elhalasztott lengyel státustörvény – a rossz magyar tapasztalatok nyomán. *Népszabadság*, június 8.